

A037

Cygnus columbianus

(Ord, 1815)

Łabędź czarnodzioby

Rząd: blaszkodziobe, rodzina: kaczkowate, podrodzina: gęsi

Status występowania w Polsce

Regularnie przelotny na niżu, liczniejszy na północy kraju, nielicznie zimujący.

Opis gatunku

Łabędź czarnodzioby jest najmniejszym z trzech gatunków łabędzi występujących w Polsce. Wymiary: długość ciała 115–127 cm, rozpiętość skrzydeł 180–211 cm, masa ciała samicy 4,1–8,3 kg, samca 4,2–8,6 kg. Jest ptakiem o całkowicie białym upierzeniu, chociaż głowa, szyja i podbrzusze mogą mieć rdzawy nalot. Posiada prostą szyję, okrągłą głowę i czarny dziób z żółtą plamą u nasady. Żółta plama może być różnego kształtu (okrągła, postrzępiona lub kwadratowa), kończy się przed nozdrzami. Kształty żółtych plam są tak różne, że można po nich indywidualnie odróżniać poszczególne osobniki. Nogi koloru czarnego. Osobniki obu płci są jednakowo ubarwione we wszystkich sezonach. Samiec jest zwykle większy od samicy. Młode są jasnoszare, ale już po pierwszej zimie upierzenie ich znacznie jaśnieje, pojawia się wiele białych piór na grzbiecie i młode ptaki stają się podobne do dorosłych. Ubarwienie dzioba młodych jest bardzo różne, generalnie z ciemnym końcem i brudnoróżową do czerwona-woróżowej nasadą; czasami plama ta sięga klinem poza nozdrza. Ciemnoszare łapy młodych stopniowo czernieją.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

Istnieje możliwość pomyłki z łabędziem krzykliwym *Cygnus cygnus* (A038), szczególnie w locie. Jednak lot łabędzia czarnodziobego przypomina bardziej lot gęsi niż łabędzia, gdyż uderza on skrzydłami szybciej niż dwa większe gatunki. Proporcje, krępe ciało z krótszą szyją i bardziej okrągła głowa, pozwalają odróżnić również osobniki młode od łabędzi krzykliwych. Podobnie jak łabędzie krzykliwe trzymają wyprostowaną szyję zarówno na wodzie, jak i na lądzie, jednak w czasie żerowania czy odpoczynku często ją wyginają. Osobniki młode są bardziej szare i jaśniejsze niż u łabędzia krzykliwego. Podobnie jak łabędzie krzykliwe dobrze chodzą po lądzie, co odróżnia je od niezgrabnie poruszających się łabędzi niemych *Cygnus olor* (A036). Głosy łabędzi czarnodziobych są podobne do wydawanych przez łabędzie krzykliwe, lecz nie tak donośne. Dźwięki wydawane na wodzie, jak i na lądzie są krótsze i mniej trąbiące, natomiast w czasie lotu – bardziej miękkie i mniej śpiewne.

Biologia**Tryb życia**

Gnieździ się w rozproszeniu. Gniazdo umieszcza na wyniesionych pagórkach, dających możliwość obserwacji terenu w promieniu kilku kilometrów. W czasie wędrówek i zimę występuje najczęściej w stadach. Na wędrówce i zimowisku znacznie mniej płochliwy niż łabędź krzykliwy. Żeruje we dnie i w nocy, zarówno w wodzie, jak i na lądzie (pola, łąki). Wiosną i jesienią zwiększa czas żerowania w ciągu dnia, o ile żeruje na wodzie.

Lęgi

Na lęgowiska, w zależności od szerokości geograficznej, przylatuje od połowy maja do początku czerwca. Gniazdowanie rozpoczyna tuż po ustąpieniu lodu lub śniegu. Tworzenie par odbywa się na lęgowisku, wyjątkowo już na wędrówce, zwykle w wieku 3–4 lat. Pary są trwałe, nawet do 19 lat. Samice o rok wcześniej niż samce przystępują do lęgów. Pierwsze gniazdowanie może odbyć się już w wieku 3 lat, ale przeważnie między 4. a 7. rokiem. Gniazda budowane są na suchym podłożu, często na stokach wyniesień, zwróconych na południe, gdzie najwcześniej topnieje śnieg i są one mniej narażone na podtopienie. Gniazda są znacznie oddalone od siebie. Mogą być używane ponownie w następnych latach, ale są wtedy uzupełniane nowym materiałem lub nowe gniazdo jest budowane w obrębie dawnego terytorium. Gniazdo ma postać dużego kopca zbudowanego z materiału roślinnego znajdującego się w pobliżu gniazda. Dreptanie wokół gniazda i wyskubywanie roślinności powoduje powstanie na terenach bagiennych płytkiego wodnego oczka wokół gniazda. Gniazdo budują oboje rodzice, z tym że samiec znosi materiał, a samica buduje gniazdo; jest ono skąpo wystlane miękką trawą i puchem. Jaja są białe lub żółtawe, prawie jednakowo zaokrąglone na obu końcach, po kilku dniach od zniesienia barwa ich ciemnieje. Średnia wielkość zniesienia to 3–4 jaja w zależności od lokalizacji gniazdowiska (3–5 jaj, wyjątkowo 2–6). Występuje tylko jeden lęg w roku i nieznanne są lęgi powtarzane. Jaja znoszone są

w odstępach 48 godzinnych (w hodowli); wysiadywanie trwa 29–30 dni. Wysiadyje samica, a samiec siada na gniazdo tylko w czasie żerowania samicy. Wysiadywanie rozpoczyna się od ostatniego jaja, ale klucie rozciąga się na 24–72 godzin. Pisklęta, choć są typowymi zagniazdownikami, mogą pozostawać w gnieździe do 3 dni. Oboje rodzice opiekują się potomstwem, ale nocą, kiedy pisklęta są jeszcze bardzo małe, ogrzewa je tylko samica. Samiec energicznie broni terytorium przed innymi łabędziami, kaczkami czy gęsiami oraz gniazda i potomstwa przed drapieżnikami (np. lisem polarnym). Na terenach o dużym zagęszczeniu może się zdarzać adopcja młodych pochodzących od innych rodziców. Zdolność do lotu młode osiągają po 60–70 dniach od wyklucia, co przypada na drugą połowę września. Na zimowiska ptaki odlatują całymi rodzinami.

Wędrowki

Wędrowka jesienna w tundrze rozpoczyna się od gromadzenia się ptaków w duże przedwędrowkowe stada w pierwszej połowie września. W połowie października ptaków nie ma już na łęgowskich. Wąski szlak wędrowkowy przebiega przez arktyczne wybrzeża Rosji do Morza Białego, dalej w kierunku południowo-zachodnim przez Karelię, jez. Onega i Ładoga do Zat. Fińskiej i wybrzeży Bałtyku. Łabędzie czarnodziobe mogą dalej wędrować bardziej północną trasą, przez Gotlandię i południową Szwecję lub bardziej południową – przez Estonię, Łotwę, Litwę i Polskę. Dalej wędrują na zachód w kierunku zimowisk. Wędrowka przez Bałtyk odbywa się głównie w październiku i na początku listopada.

Nasilenie wędrowki wiosennej przypada na marzec i kwiecień. Łabędzie czarnodziobe zazwyczaj występują w jednogatunkowych stadach, rzadziej z innymi gatunkami łabędzi. Ptaki spotykane w Polsce w czasie wędrowki wiosennej czy jesienną wędrują w stadach złożonych z rodzin oraz ptaków nielęgowych.

Zimowanie

Ptaki gniazdujące w europejskiej części Rosji zimują głównie w zachodniej Europie. Nieregularne stwierdzenia w Polsce pochodzą z Zat. Gdańskiej, Pomorza Zachodniego, z Wielkopolski, Ziemi Lubuskiej, Śląska oraz okolic Ełku. Zimujące osobniki chętnie korzystają z niezamarzających zbiorników oraz sąsiadujących z nimi łąk i pól, przynajmniej okresowo niepokrytych śniegiem. Obrączkowane ptaki spotykane jesienią i zimą w Polsce pochodzą albo z łęgowskich nad Morzem Barentsa w północnej Rosji, albo wcześniej obrączkowane były na zimowiskach w Wielkiej Brytanii, Holandii i północnych Niemczech.

Pokarm

Łabędź czarnodzioby jest roślinożercą, żywi się roślinami wodnymi i lądowymi, chociaż w wyjątkowych sytuacjach zjada również pokarm zwierzęcy (np. małże). Małe pisklęta, poza pokarmem roślinnym, zjadają owady. W okresie

łęgowym, na dalekim wschodzie Syberii, istotną część diety stanowią krewetki. W drugiej połowie XX w. nastąpiły istotne zmiany w składzie diety na zimowiskach. Np. dawniej w Holandii główny pokarm łabędzi czarnodziobych stanowiły rośliny wodne (rdzestnice, rogatek, ramienice, trzcina, pałka wodna i trawa morska). Obecnie łabędzie te żerują chętnie na łąkach oraz na terenach rolniczych, gdzie zjadają rośliny uprawne (oziminy, rzepak, a nawet buraki cukrowe). W okresie wędrowki roślinność zanurzona nadal stanowi główne źródło pokarmu.

Występowanie

Siedlisko

Gnieździ się w arktycznej tundrze, preferując nadmorską tundrę północnej Rosji – nisko położone bagna z licznymi oczkami wodnymi, jeziorami, poprzecinane kanałami. Ptaki nielęgowe koncentrują się na płytkich jeziorach i bagnach, nieraz w sąsiedztwie par łęgowych. Gatunek jest rzadko spotykany w okresie łęgowym w tundrze krzewinkowej, natomiast w lasotundrze i w tajdze występuje tylko w czasie wędrowki. Omija tereny góryste. Duże, przedwędrowkowe skupiska tworzą się głównie na zalewanych łąkach przybrzeżnych, przybrzeżnych bagnach, płytkich wybrzeżach czy w ujściach rzek. Podczas wędrowek występuje nad jeziorami, rozlewiskami i innymi mokradłami, zatokami przybrzeżnymi i łąkami zalewowymi.

Zimą aż 90% populacji wykorzystuje tradycyjne, śródlądowe zimowiska. Są to płytkie jeziora, bagna, a w ostatnich dziesięcioleciach (po stracie części siedlisk wskutek melioracji i zanieczyszczeń) również łąki i pola uprawne. Znaczna część ptaków żeruje na łądzie, a odpoczywa na wodzie.

W Polsce (wiosna, jesień, zima) łabędź czarnodzioby spotykany jest zarówno w strefie przybrzeżnej, jak i w głębi kraju na jeziorach, stawach rybnych, bagnach, w dolinach rzecznych i na przyległych terenach rolniczych (łąki, pola, ścierniska). Na spuszczonej stawach znajduje dogodny warunki do żerowania (małże). Doliny rzeczne wykorzystuje tylko w nieznacznym stopniu (z wyjątkiem Bagien Biebrzańskich), chętnie korzystając z łąk zalewowych. Latem stwierdzony był – wyjątkowo – w dolinie Biebrzy i ujściu rzeki Pastyki.

Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

1130 Ujścia rzek (estuaria)

1150 Zalewy i jeziora przybrzeżne (laguny)

1160 Duże płytkie zatoki

1330 Solniska nadmorskie (*Glauco-Puccinellietalia* część – zbiorowiska nadmorskie)

3150 Starorzeczka i naturalne eutroficzne zbiorniki wodne ze zbiorowiskami z *Nymphaeion*, *Potamion*

3260 Nizinne i podgórskie rzeki ze zbiorowiskami włosieniczników

3270 Zalewane muliste brzozy rzek

Rozmieszczenie geograficzne

W Palearktyce występuje podgatunek *C. c. bewickii*. Gnieździ się on w północnej części Rosji, od Półwyspu Kola do Zat. Koluchin na Morzu Czukockim. Populacja europejska gniazduje na zachód od Uralu, a azjatycka – na wschód od delty rzeki Leny. W 1997 roku stwierdzono udany przypadek gniazdowania na terenie południowej Litwy – 2000 km od zachodniej granicy zasięgu. Ptaki z populacji europejskiej w czasie wędrówki spotykane są od Skandynawii po Bułgarię i Rumunię, z tym że w ostatnich latach obserwowana jest częściej wędrówka przez środkową Europę. Główne zimowiska znajdują się w Wielkiej Brytanii, Irlandii, Holandii, Danii i Szwecji oraz na północy Niemiec (90%). W pozostałych państwach zachodniej, środkowej i południowej Europy zimuje niewiele osobników. Pojedyncze stwierdzenia zimujących ptaków pochodzą również z Bułgarii, Turcji czy Iranu. Ptaki należące do populacji azjatyckiej zimują w rejonie Morza Kaspijskiego. W Nearktyce występuje podgatunek *C. c. columbianus*.

Rozmieszczenie w Polsce

Łabędzie czarnodziobe zatrzymują się najliczniej w dolinie Noteci między Bydgoszczą a Santokiem (głównie stawy Ślesin oraz Osiek i Wyrzysk) oraz w dolinie Warty, w rejonie Konina na stawach Gostawice. Stwierdzenia na Dolnym Śląsku (dolina Baryczy ze stawami Milickimi, stawy k. Niedźwiedzic i Goliszewa) oraz mniej liczne w środkowej Polsce (dolina Bzury, rejon Włocławka, Torunia, Zb. Jeziorsko) czy południu Polski (nad Wartą czy na Górnym Śląsku) nie należą do rzadkości. Sporadycznie gatunek spotykany jest w południowo-wschodniej części kraju, np. na Podkarpaciu. W czasie wędrówki wiosennej (marzec, kwiecień) liczniejsze stada zatrzymują się na stawach rybnych nie tylko w zachodniej części kraju (dolina Baryczy, Wielkopolska z doliną Warty – okolice Konina i Koła), ujściu Wisły, ale również w dolinie Biebrzy. Nieregularne stwierdzenia zimowe pochodzą z Zat. Gdańskiej, Pomorza Zachodniego, Noteci i Warty w Wielkopolsce i Ziemi Lubuskiej, Śląska (zbiorniki Mietkowski, Dzierżno Duże k. Gliwic) oraz okolic Elku.

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)

Status zagrożenia w Europie: Lw gatunek zagrożony zimą z powodu występowania większości populacji na niewielkiej liczbie stanowisk

BirdLife International: SPEC 3w

Dyrektywa Ptasia: Art. 4.1, załącznik I

Konwencja Berneńska: załącznik II

Konwencja Bońska: załącznik II

Porozumienie AEWA

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

W czasie wędrówki wiosennej i jesiennej zatrzymuje się częściowo na obszarach chronionych, np. w Biebrzańskim PN, PK Dolina Baryczy, Nadnidziańskim PK, rzadziej w rez. Mewia Łacha przy ujściu Wisły.

Rozwój i stan populacji

W Europie łąbędz czarnodzioby gnieździ się tylko w północnej Rosji w liczbie 3000–3500 p. Zimująca w północno-zachodniej Europie populacja łąbędzia czarnodziobego, a pochodząca z północno-wschodniej Europy i północno-zachodniej Syberii, oceniana została na 29 300 os. (styczeń 1995 r.). W okresie 1974–1995 nastąpił wzrost liczebności populacji, choć w różnych rejonach występowania gatunku obserwowano fluktuacje liczebności. Na głównych zimowiskach w Holandii zimuje do 10 000 os., w Wielkiej Brytanii ok. 6600 os., w Irlandii do 2500 os. i w Danii ok. 2000 os.

Dawniej w Polsce łąbędz czarnodzioby obserwowany był na wędrówce bardzo rzadko, gdyż szlak wędrówkowy omijał obszar południowego Bałtyku. Po rozszerzeniu trasy wędrówki i zmianie areatu zimowisk (od początku lat 70.) na tereny położone bardziej na południe liczba stwierdzeń, jak i liczebność wędrujących stad tego gatunku w Polsce, w czasie wędrówek, stopniowo wzrastała. Do połowy lat 70. południowy zasięg kończył się na Warcie w rejonie Konina i obejmował w zasadzie tylko wybrzeże i północno-zachodnią Polskę, między Wisłą a Odrą. Wyjątkowo był stwierdzany na Dolnym Śląsku. W następnych latach pojawu w czasie wędrówki, wiosennej i jesiennej oraz nieliczne przypadki zimowania stały się coraz częstsze również na południowym zachodzie, jak i na północnym wschodzie Polski.

W Polsce spotykany jest przeważnie w nielicznych stadach (kilka–kilkanaście os.), natomiast stada większe (liczące ponad 50 os.) spotykane są rzadko, chociaż coraz częściej. W dolinie środkowej Noteci spotykano stada liczące do 400 os., w dolinie dolnej Noteci – do 50 os. (rekord z końca marca 2004 roku wynosi 550 os.), przy ujściu Wisły – do 120 ptaków, a w dolinie Biebrzy – 320 os. obserwowano w końcu marca 2004.

Liczbę przelatujących przez Polskę łąbędzi czarnodziobych szacuje się na kilkanaście tysięcy, natomiast zimuje tu niewiele z nich – kilkanaście do kilkudziesięciu os.

Zagrożenia

Gatunkowi zagraża w Polsce:

- niepokojenie ptaków zatrzymujących się w czasie wędrówki;
- zanieczyszczenie wód Bałtyku substancjami ropopochodnymi;
- zatrucie ołowiem w wyniku połykania śrucin amunicji myśliwskiej traktowanych przez ptaki jako gastrolity.

Propozycje odnośnie do zarządzania

Należy:

- objąć ochroną obszary zatrzymywania się łabędzi w czasie wędrówki i zimowania (szczególnie w zachodniej części kraju – woj. zachodniopomorskie i lubuskie);
- ograniczyć użycie śrutu ołowianego w amunicji myśliwskiej, stosowanej do polowań na ptaki wodno-błotne;
- chronić obszary morskie przed zanieczyszczeniami ropopochodnymi.

Łabędź czarnodzioby, ze względu na szkody, jakie może czynić w uprawach w miejscach dużych koncentracji, powinien zostać uznany za gatunek, za który odpowiedzialność ponosi Skarb Państwa.

Propozycje badań

Należy zbadać:

- wybiórczość siedliskową w okresach wędrówek i zimowania;
- liczebność populacji zimującej w Polsce;
- liczebność populacji wędrującej przez Polskę.

Monitoring

- coroczne liczenie osobników wędrujących, prowadzone w okresie wędrówki wiosennej (marzec–kwiecień) oraz jesiennej (październik–listopad) na obszarach wędrówkowych koncentracji tego gatunku;
- monitoring ptaków zimujących – w ramach programu „Zimowe liczenie ptaków wodnych”.

Bibliografia

BAGIŃSKI W. – dane niepublikowane.
 BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN.
 BAZA DANYCH WIADOMOŚCI POWROTNYCH. Centrala Obrączkowania Ptaków, Zakład Ornitologii PAN.
 BEAMAN S., MADGE S. 1998. The Handbook of Bird Identification for Europe and the Western Palearctic. London, 868 s.
 BEDNORZ J., KUPCZYK M., KUŹNIAK S., WINIECKI A. 2000. Ptaki Wielkopolski. Monografia faunistyczna. Poznań, s. 640.
 BEEKMAN J. 1997. International Censuses of the North-West European Bewick's Swan population: January 1990 and 1995. Swan Specialist Group Newsletter 6: 7–9.
 BIRDLIFE INTERNATIONAL/EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. BirdLife Conservation Series No. 10. Cambridge, s. 160.
 CRAMP S., SIMMONS K. E. L. (red.) 1983. Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Vol. 1. Ostrich to Ducks. Oxford, s. 722.
 CZAPULAK A., BETLEJA J. 1998. Zimowanie ptaków wodnych na

Śląsku w latach 1990–1995. *Ptaki Śląska*, 12: 127–143.
 GILISSEN N., HAANSTRA L., DELANY S., BOERE G., HAGEMEIJER W. 2002. Numbers and distribution of wintering waterbirds in the Western Palearctic and Southwest Asia in 1997, 1998 and 1999. Results from the International Waterbird Census. *Wetlands international Global Series No. 11*, Wageningen, 182 s.
 GRZYBEK J. – dane niepublikowane.
 GÓRSKI W., PETRYNA A. 1975. Łabędź mały (*Cygnus columbianus bewickii*) w Polsce. *Not. Orn.*, 16, 1–4: 1–12.
 HAGEMEIJER W. J. M., BLAIR M. J. (red.) 1997. The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. London, 903 s.
 del HOYO J., ELLIOTT A., SARGATAL J. 1992. Handbook of the Birds of the World. Vol. 1. Ostrich to Ducks. Barcelona, 696 s.
 JONSSON L. 1998. Ptaki Europy i Obszaru Śródziemnomorskiego. Warszawa, 560 s.
 KUŁAKOWSKI T. 2002. Ekspansja liczebności łabędzi czarnodziobych *Cygnus columbianus* na Północnym Podlasiu. *Biul. Pol. Grupy Bad. Łabędzi*, 4–5: 86–89.
 KUŁAKOWSKI T. – dane niepublikowane.
 MIELCZAREK S., KALETA T. 1999. Jesienny przelot łabędzi czarnodziobych *Cygnus columbianus bewickii* w rejonie podgrzewanych jezior pod Koninem w 1998 r. *Biul. Pol. Grupy Bad. Łabędzi*, 3: 45–46.
 PRZYBYLIŃSKI T. – dane niepublikowane.
 RESS E. C., BOWLER J. M., BEEKMAN J. H. 1997. *Cygnus columbianus* Bewick's Swan and Whistling Swan. BWP Update. *The Journal of Birds of the Western Palearctic*, 1, 1: 63–74.
 STRATFORD J. 1998. Tundra Swan: a new breeding species. *Ciconia*, 6: 3–4.
 TOMIAŁOJCZAK L. 1990. Ptaki Polski; rozmieszczenie i liczebność. Warszawa, 462 s.
 TOMIAŁOJCZAK L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.
 TUCKER G. M., HEATH M. F. 1994. Birds in Europe; their conservation status. Conservation Series No. 3. BirdLife International, Cambridge, 600 s.
 WETLANDS INTERNATIONAL. 2002. Waterbird Population Estimates – Third Edition. Wetlands International Global Series No. 12. Wageningen, The Netherlands, 226 s.
 WIELOCH M. 1998. Wstępne wyniki badań wędrówki i rozmieszczenia łabędzi krzykliwych i czarnodziobych w Europie – jesień '97–wiosna '98 dostępne w Internecie. *Biul. Pol. Grupy Bad. Łabędzi*, 2: 31–33.
 WIELOCH M. 2002. Zimowanie łabędzi *Cygnus* sp. w Polsce – wyniki liczeń w styczniu 1995–2000. *Biul. Pol. Grupy Bad. Łabędzi*, 4–5: 55–59.
 WILNIEWCZYC P., SZCZEPANIAK W., ZIĘCIK P., JANTARSKI M. 2001. Ptaki stawów rybnych w Górkach i terenów przyległych. *Kulon*, 6, 1–2: 3–61.

Maria Wieloch